

BOLALAR PSIXOLOGIYASI MUAMMOLARINING O'RGANILISHIDA METODOLOGIK PARADIGMALAR VA KOGNITIV-NUTQIY RIVOJLANISHNING DETERMINANTLARI

Mirzaqosimova Dilnura

Sattorova Durдона

GulDPI talabalari:

Annotatsiya: Ushbu keng qamrovli tadqiqot ishida bolalar psixologiyasining fundamental muammolari tizimli tahlil qilinadi. Maqolada rus psixologiya maktabining buyuk vakillari L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev va V.N. Myasishchevlar tomonidan asos solingan nazariyalar yordamida bolaning ruhiy taraqqiyoti determinatsiyasi ochib berilgan. Tadqiqotda bolaning ijtimoiy muhitga adaptatsiyasi, yetakchi faoliyat turlarining almashinuvi, nutqning kommunikativ va intellektual funksiyalari o'rtasidagi dialektik bog'liqlik hamda oilaviy munosabatlar tizimining bola shaxsiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: madaniy-tarixiy konsepsiya, yetakchi faoliyat, munosabatlar tizimi, interiorizatsiya, eng yaqin rivojlanish zonasi, egotsentrik nutq, kontekstli nutq, psixologik determinizm, ontogenez, kognitiv rivojlanish, motivlar ierarxiyasi.

Abstract: This comprehensive research paper provides a systematic analysis of the fundamental problems of child psychology. The article reveals the determination of a child's mental development through the theories founded by the great representatives of the Russian psychological school L.S. Vygotsky, A.N. Leontiev, and V.N. Myasishchev. The study covers the child's adaptation to the social environment, the alternation of leading activities, the dialectical connection between the communicative and intellectual functions of speech, and the influence of the family relationship system on the child's personality.

Keywords: cultural-historical concept, leading activity, system of relations, interiorization, zone of proximal development, egocentric speech, contextual speech, psychological determinism, ontogenesis, cognitive development, hierarchy of motives.

Bolalar psixologiyasi muammolarini o'rganish inson taraqqiyotining fundamental qonuniyatlarini anglashda markaziy o'rin tutadi. Ontogenezning ilk bosqichlarida shaxsning shakllanishi shunchaki miqdoriy o'sish emas, balki murakkab sifat o'zgarishlari, psixologik yangilanishlar va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sir natijasidir. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning ruhiyati ijtimoiy-madaniy tajribani faol o'zlashtirish jarayonida shakllanadi. Ushbu jarayonni tushunish uchun L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev va V.N. Myasishchev kabi olimlarning ilmiy merosiga tayanish, ularning nazariyalarini zamonaviy psixodiagnostika talablari bilan sintez qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur maqolada bolalar

psixologiyasidagi eng kritik muammolar — kognitiv rivojlanish, nutqiy muloqot va ijtimoiy munosabatlar tizimi chuqur tahlil etiladi.

L.S. Vigotskiy tomonidan yaratilgan madaniy-tarixiy konsepsiya bolalar psixologiyasini fan sifatida yangi bosqichga ko'tardi. Vigotskiyning asosiy metodologik xulosasi shundan iboratki, har bir oliy ruhiy funktsiya rivojlanish davrida ikki marta namoyon bo'ladi: dastlab tashqi, ijtimoiy muloqot shaklida (interpsixik), so'ngra bolaning ichki fikrlash jarayoni sifatida (intrapsixik). Bu transformatsiya "interiorizatsiya" jarayoni orqali amalga oshadi. Vigotskiy "eng yaqin rivojlanish zonasi" (ERZ) tushunchasini kiritish orqali ta'lim va taraqqiyot o'rtasidagi dinamikani tushuntirib berdi. Unga ko'ra, bolaning ertangi rivojlanish darajasi bugungi kunda kattalar bilan birgalikda amalga oshirayotgan faoliyatida namoyon bo'ladi. Bu nazariya bolalardagi psixologik kechikishlarni nafaqat mavjud holat, balki potensial imkoniyatlar nuqtayi nazaridan baholash imkonini beradi.

A.N. Leontyev esa bolaning ruhiy rivojlanishini "faoliyat" kategoriyasi orqali chuqurlashtirdi. Leontyevga ko'ra, bolaning ongi uning tashqi olam bilan faol munosabati jarayonida, aniqrog'i, yetakchi faoliyat turining o'zgarishi natijasida shakllanadi. Go'daklikdagi emotsional muloqot, ilk bolalikdagi predmetli faoliyat, maktabgacha yoshdagi o'yin va maktab yoshidagi o'quv faoliyati bolaning psixologik qiyofasini belgilaydi. Har bir davrda faoliyatning motivlari va maqsadlari ierarxik tizimni hosil qiladi. Bolaning shaxs sifatida shakllanishi — bu uning quyi biologik ehtiyojlarini yuqori ijtimoiy motivlarga bo'ysundirishni o'rganish jarayonidir.

V.N. Myasishchev munosabatlar psixologiyasini rivojlantirar ekan, bolani atrofdagi odamlar, buyumlar va o'z-o'ziga bo'lgan subyektiv munosabatlar tizimi sifatida tavsiflaydi. Myasishchev bo'yicha, shaxsning asosi uning munosabatlaridadir. Bolaning yaqinlari bilan bo'lgan muloqoti uning xarakteri va dunyoqarashini shakllantiradi. Bu uchala nazariy yondashuv bolalar psixologiyasi muammolarini o'rganishda yaxlit "metodologik uchlik"ni hosil qiladi, bu esa bolaning rivojlanish manbasini (Vigotskiy), mexanizmini (Leontyev) va mohiyatini (Myasishchev) tushunishga yordam beradi.

Bolalar psixologiyasidagi eng markaziy va murakkab muammo — bu nutq va tafakkurning o'zaro aloqasidir. Taqdim etilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bog'cha yoshidagi bolalarda nutq rivojlanishi faqat muloqot ehtiyojini qondiribgina qolmay, balki butun intellektual sohani qayta quradi. 3-7 yoshli bolalarda nutq situativ (vaziyatga bog'liq) xarakterdan kontekstli (mazmunli va mustaqil) xarakterga o'ta boshlaydi. Situativ nutqda bola ko'pincha imo-ishoralardan foydalanadi, kontekstli nutqda esa voqealar ketma-ketligini mantiqiy bayon etish ko'nikmasi shakllanadi.

Ushbu davrda "egotsentrik nutq" muammosi alohida ahamiyatga ega. Agar J. Piaje buni bolaning xudbinligi (egotsentrizmi) deb hisoblagan bo'lsa, L. Vigotskiy buni bolaning o'z harakatlarini ichki rejalashtirishga urinishi deb isbotladi. Bola qiyin vaziyatga tushganda o'zi bilan o'zi gaplasha boshlaydi, bu esa tashqi nutqning ichki

fikrlashga aylanayotganidan dalolat beradi. Nutqning ushbu "rejalashtiruvchi" funksiyasi shakllanmasligi bolada irodaviy harakatlar va mantiqiy operatsiyalarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Shuningdek, nutq rivojlanishida lug'at boyligining ortishi (nominal funksiya) va grammatik qurilishning murakkablashishi bolaning ijtimoiy adaptatsiyasiga ta'sir etadi. Adabiyotlarda ta'kidlanganidek, kattalar bilan bo'lgan muloqotning mazmunli bo'lishi bolada "savollar berish" ehtiyojini tug'diradi, bu esa uning dunyoqarashini kengaytiradi. Kattalar bilan muloqot tanqisligi (psixologik hospitalizm) esa nafaqat nutq kechikishiga, balki emotsional sovuqlikka va ijtimoiy begonalashuvga olib keladi.

Bolalar psixologiyasi muammolarini o'rganishda oilaviy muhit va maktabgacha ta'lim muassasasidagi muloqot tizimi o'zaro bog'liq holda tadqiq etiladi. Myasishchev nazariyasiga ko'ra, bola oiladagi munosabatlar modelini o'zlashtiradi va uni tashqi dunyoga ko'chiradi. Agar oilada bola bilan bo'lgan muloqot faqat buyruq va taqiqlar asosiga qurilsa, bolada o'ziga nisbatan ishonchsizlik va xavotirlanish darajasi ortadi. Aksincha, demokratik muloqot uslubi bolaning "Men" konsepsiyasi ijobiy shakllanishiga va uning ijtimoiy rollarni (o'yin davomida) muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga xizmat qiladi.

Maktabga psixologik tayyorgarlik muammosi ham ushbu tizimning ajralmas qismidir. Bu faqat harflarni bilish yoki sanash emas, balki bolaning intellektual, irodaviy va motivatsion jihatdan yangi faoliyat turiga tayyorligidir. Leontyev ta'kidlaganidek, o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tish davrida bolada "motivlar almashinuvi" sodir bo'ladi. Agar bola o'yin bosqichida o'z imkoniyatlarini to'laqonli realizatsiya qilmasa, maktab davrida u o'qishga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalar psixologiyasi muammolari murakkab ijtimoiy-biologik determinatsiyaga ega. L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev va V.N. Myasishchevlarning nazariyalari boladagi har qanday psixologik buzilishni tizimli ravishda tashxis qilish va korreksiyalash imkonini beradi. Bolaning ruhiy rivojlanishini optimallashtirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi: Bolaning yetakchi faoliyatini (o'yinni) mazmunli tashkil etish, unga yangi ijtimoiy rollarni o'rgatish;

Nutqiy muloqotni faqat axborot almashish vositasi emas, balki kognitiv qurol sifatida rivojlantirish, bolani mustaqil fikrlashga va savol berishga rag'batlantirish;

Oilaviy munosabatlar tizimida bolaga shaxs sifatida qarash, uning subyektiv munosabatlarini hurmat qilish orqali emotsional barqarorlikni ta'minlash.

Ushbu yondashuvlar bolaning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish va uning jamiyatda o'z o'rnini topishida fundamental ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asranbayeva M.X., Oribboyeva D.D., Boymirzayeva D.D. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. – Toshkent: «Tafakkur avlodi», 2023.
2. Vigotskiy L.S. Sobranie sochineniy v 6 tomax. Tom 4. Detskaya psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1984.
3. Leontyev A.N. Faoliyat, ong, shaxs. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
4. Myasishchev V.N. Osnovnie problemi i sovremennoe sostoyanie psixologii otnosheniy cheloveka. – Moskva, 1960.
5. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq o‘stirish metodikasi va psixologik xususiyatlari. – T.: Fan va texnologiya, 2021.
6. Piaje J. Rech i mishlenie rebenka. – M.: Rimis, 2008.